

Sammlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 98 1977

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

UTGIVEN MED UNDERSTÖD AV

HUMANISTISK-SAMHÄLLSVETENSKAPLIGA FORSKNINGSRÅDET

förtjänst ligger mest i karaktären av repetitionskurs över diktarens produktion.

Som i alla uppsatssamlingar är innehållet ytterst disparat, och de presenterade studierna av högst skiftande kvalitet. Vad som förvänar mest är att studieobjektet – hjälten – allt som oftast befinner sig i bakgrunden. Det gäller t.ex. Ingvar Holms i och för sig förträffliga betraktelser över expressionistiska och framtidsdiga inslag i Strindbergs sena dramatik, om Lars Gustafssons (»one of Europe's leading authors and cultural personalities«!, s. 214) försök att isolera de inslag i Strindbergs opus som haft betydelse för den följande modernistiska litteraturen, om Birgitta Steenes diskussion av Ingmar Bergman. Niels Ingwersens uppsats »Problematic Protagonists: Marie Grubbe and Niels Lyhne» har som redan titeln antyder ersatt hjältebegreppet med föreställningen om en protagonist. De överraskande och till synes oomöjliga slutet i J. P. Jacobsens två stora romaner har alltid inneburit ett problem, och Ingwersen försöker lösa det genom att jämföra de två böckernas struktur med det mytiska mönster han vill urskilja i den danska varianten av bildningsromanen, »dannelsesromanen». Niels Lyhne förmår till skillnad från Marie Grubbe aldrig integrera sina erotiska fantasier med verkligheten och sin personlighet. Därför når han heller inte »Bildung» och måste »straffas». Ingwersen är föredömligt försiktig i sina slutsatser och betonar att de kräver betydligt större faktaunderlag för att göras trovärdiga. Man ser gärna att han själv ville skaffa fram det. Hans uppsats hör till de mest fantasieggande.

Förutom tre avtryckta debatter innehåller volymen också ett föredrag av Sven Linnér. Det är inte ägnat att förväna att hjältebegreppet här för första och enda gången analyseras med metodisk medvetenhet. Det har uppenbarligen också åvilat Linnér att se till att symposiet någorlunda levt upp till sitt ämne, att behandla också de senaste decenniernas litteratur. I »The Hero in Swedish Fiction after World War II» söker Linnér finna exempel på en »modern hjälte» i den svenska litteraturen. Han tar upp Themistogenes i Johnsons »Molnen över Metapontion», ingenjör Andrée i Sundmans »Ingenjör Andréas luftfärd», Karl-Oskar i Mobergs utvandrarsvit, och många andra. Det inslag av mod och »moral greatness» som Linnér anser känneteckna heroismen (s. 113) vill han, om jag förstått honom rätt, inte fränkna dessa gestalter. Skälet till att de avvisas är i första hand att de inte kan kallas »moderna». De tillhör ett ohjälpligt förflutet. Det gör däremot inte kvinnorna Paulina och Linda i Ahlins »Natt i marknadstältet» respektive Sara Lidmans »Regnspiran» och »Bära mistel», och eftersom de också uppfyller kraven på mod och moralisk storhet vill Linnér i dem se två moderna varianter av hjälteypen. Det lilla fö-

redraget innehåller många intressanta uppslag och idéer (t.ex. resonemanget kring avsaknaden av hjältar i de politiska romanerna) och borde ha utgjort en välbehövlig vitamininjektion i förhållande till de annars ganska traditionella ämnena och diskussionerna.

Vad man främst efterlyser i uppsatserna är inte bara definitioner av de olika hjältebegrepp deltagarna använder sig av. En term som förekommer väl så flitigt är »anti-hjälte», och för dess vidkommande torde behovet av precisering vara ännu större. (De kännetecken Birgitta Steene räknar upp, s. 96, är enbart negativa.) På grund av dessa brister erbjuder boken – med undantag för Ingwersens, Linnér och Holms bidrag – knappast något av större intresse. För den som däremot undrat varför symposier så sällan avsätter tryckta resultat, är volymen synnerligen upplysande.

Pär Hellström

John B. Vickery: *The Literary Impact of »The Golden Bough»*. Princeton University Press. Princeton, New Jersey 1973.

Lawrence L. Langer: *The Holocaust and the Literary Imagination*. Yale University Press. New Haven and London 1975.

Man får innerligt hoppas att Vickerys och Langers undersökningar inte är representativa för 1970-talets amerikanska litteraturforskning. Skulle så vara fallet är litteraturintresserade amerikanska studenter djupt att beklaga. Båda författarna har gripit tag i var sitt väsentligt och fascinerande studieobjekt, men ingen av dem lyckas göra resultatet av sina mödor läsvärt, intresseväckande eller ens övertygande.

John Vickery har ägnat 423 stora sidor åt att försöka klarlägga den betydelse den engelske antropologen Sir James Frazers undersökningar av myt och ritual i »The Golden Bough» haft för, i första hand, skönlitteraturen. Får man tro Vickery visar det sig emellertid att praktiskt taget allt som sagts, tänkts och skrivits under 1900-talet på något sätt häftar i skuld till Frazers bok. Anledningen till att »The Golden Bough» fick en så enorm genomslagskraft ser Vickery i bokens karaktär av exponent för och sammanfattning av 1800-talets kulturella miljö. Det inledande kapitlet utgörs av ett överdådigt svep över föregående sekels landvinningar på det vetenskapliga och intellektuella området. I de flesta avseenden är Frazer i pakt med tiden: i sin rationalism fullföljer han vad John Stuart Mill och T. H. Huxley ställt för; han tror som andra på framåtskridandet med en något dämpad optimism; han använder den objektiva och källkritiska metodik som utarbetats av tyska historiker

och bibelforskare, och där mytbegreppet ställts mot den historiska sanningen (Niebuhr, von Ranke, Strauss); han fortsätter den diskussion om förhållandet mellan myt, religion, kult och rit som inleddes med Hume, Herder och Spencer; i sin komparatism för han vidare vad Montesquieu och Darwin bland andra arbetat med; han omfattar också en darwinistisk evolutionsteori i sin uppfattning av mänsklighetens utveckling från barbari till civilisation, från magi över religion till vetenskap. I sin allmänna tendens att tolka nutiden och dess företeelser i ljuset av det förgångna, att se kristendomen som en utveckling av primitiva fruktbarhetskulturer, att betrakta religion, giftermål och enskilt ägande som reflexer av uråldriga vidskepelser kunde han å andra sidan vädja till de människor som såg på sin samtid med trötthet, skepsis och desillusion.

Den litterära riktning Frazer kunde knyta an till representerades av prerafaeliterna, av män som Tennyson, Ruskin och William Morris. Här fanns en esteticism och en hjältedyrkan som sög näring ur det förgångnas myter och legender, en inriktning på den empiriska observationen, på det faktiska, specifika och konkreta, en fascination inför död och smärta, kärlek och lidande, en svart romantik (Swinburne). Till sådana intressen kunde Frazers undersökningar bidra med en överflödande rik exempelsamling.

Det är som synes en lärd, perspektivrik och mångordig rundmålning Vickery givit, men den är samtidigt vag. En tids kulturklimat är ingen entydig företeelse, vilket bäst ses i Vickerys försök att göra såväl de inslag hos Frazer som motiverade en ljus syn på framtiden, som de som föranledde skepsis och likgiltighet till tidstypiska fenomen i sin optimism respektive pessimism! Det måste samtidigt erkännas att den uppgift Vickery åtagit sig i inledningskapitlet i det närmaste är olöslig. Det gäller också hans försök att i ett tredje avsnitt följa den verkan »The Golden Bough» fick på det vetenskapliga området. Också här torde enda sättet att säga något i frågan vara att arbeta med allmänna och oprecisa likheter. Trots att »The Golden Bough» inte mottogs med odelad hänförelse när den gavs ut tror man gärna Vickery när han understryker Frazers betydelse för antropologin och den jämförande religionsforskningen, och kanske också för studiet av den klassiska litteraturen och tankevärlden. Det var enligt Vickery Frazer som fick de till en början rent språkligt intresserade forskarna Jane Harrison, Gilbert Murray och F. M. Cornford att vidga sin syn på den antika kulturens yttringar (s. 89). Betydligt tveksammare är den slagkraft Vickery hävdar också för arkeologins, psykologins (Wundt, Freud), sociologins (Durkheim, Westermarck), filosofins (Bergson, Cassirer) och historiens (Spengler, Toynbee,

Wells) vidkommande. Också litteraturhistoria och litteraturkritik hörde till de discipliner som mottog starka och avgörande intryck från Frazer hävdas det (s. 81), dock utan exempel.

Vickery är heller inte buskablyg i sina påståenden. I »The Golden Bough» kunde 1900-talsmänniskan »read the significance of» sin utveckling bort från viktorianskt pryderi, sina traumatiska krigsupplevelser, sin ekonomiska situation sådan den formats av ryska revolutionen och 30-talets depression (bokens tredje och sista upplaga kom 1907–15), av Nietzsches, Bergsons och Kierkegaards, dadaismens och existentialismens filosofiska läror, av Huxleys och Einsteins vetenskapliga teorier (s. 74). För filosofins del har Frazer haft en roll »in shaping the direction of modern philosophy» (s. 101), vilket är en uppenbar lögn om man inte har en ytterst personlig syn på vad »modern philosophy» är. Det är förhoppningsvis inte karaktäristiskt för Vickerys källkritiska observans att han åberopar Gilbert Ryles lilla uppsatssamling »The revolution in philosophy» för att hävda Frazers betydelse för den moderna filosofin. Uppsatserna återgår på en serie populärvetenskapliga föredrag i BBC, och Frazer nämns bland andra en gång i inledningen, som exempel på att teologin under 1920-talet ersattes av andra vetenskapsgrenar som braständare vid de filosofiska debatterna. När Vickery skall peka på vad Frazer betytt för Westermarcks »The Origin and the Development of the Moral Ideas» nämner han bl. a. föreställningarna om det moraliska medvetandets uniformitet, dess beroende av den sociala omgivningen och den moraliska värderingens förekomst hos alla människor och folkslag, som om dessa idéer aldrig skulle ha formulerats före Frazer!

Varför har just Frazers och ingen annan antropologs undersökningar format »modern English and American literature» (!!) frågar sig Vickery (s. 106), och ägnar ett särskilt kapitel åt att svara. Skälen är många: Frazers framställning är bildrik och konkret, visuell och sensuell, och vädjade därför till strömningar inom dätida poesi (imagismen: Pound, H. D., Eliot); »The Golden Bough» har i likhet med många litterära verk en musikalisk form (s. 110; några skäl ges ej) och en uppbyggnad som inte baseras på logik och kronologi (negativa jämförelser); notapparaten och referenserna mellan de olika delarna ger till resultat samma upplevelse av delaktighet i alla tider och epoker, av att nuet består av bitar av det förflutna, som förmedlas av t. ex. »The waste land» och »Finnegans wake» (s. 125); den senare bokens förkärlek för cykliska teorier är typisk för en stor del av den moderna litteraturen och äger många paralleller hos Frazer (s. 122); vetenskapsmannen Frazers användning av notapparat liknar Vickery vid »an

imaginative orchestration of themes in which the footnotes, cross-references, and allusions serve as variations and secondary developments» (s. 128), alltså vid ett försök att upprätta samband och formell struktur i en text, en strävan som givetvis har många motsvarigheter också inom litteraturen.

Alla dessa för en känslig konstnär lockande egenskaper till trots, är det avgörande skälet till att »The Golden Bough» lockade till sig fler författare än andra antropologiska studier att söka i den genre boken tillhör, »a gigantic romance of quest couched in the form of objective research» (s. 128). Parallellen är kanske inte alltid riktigt tydlig mellan denna litteratur och Frazers bok, skriver Vickery, och anför som ursäkt Frazers »assumption that he was writing anthropology rather than literature» (s. 133)! I en jämförelse som avstår från allt sunt förnuft vill Vickery ändå visa att klassificeringen i det stora hela är riktig: Frazers bok handlar om »a quest», nämligen att finna meningen bakom den ritual som Dianas präst utför i Nemi. (Bara detta faktum »almost explains Frazer's seminal role in modern literature», eftersom Eliot i sin diktning söker efter försoning och återlösning, Joyce efter en fadersgestalt, Lawrence efter en guldålder etc., s. 130. Vickery förbiser det skäligen självklara faktum att bortsett från idylldiktningen rör sig praktiskt taget all litteratur om en konflikt, en brist eller ett behov som skall lösas, täckas eller fyllas, och i den meningen kan sägas vara en »quest».) Hjälten i detta äventyr är Frazer och det rationella förnuftet som angriper draken vidskepelse-okunnighet. Det senare dödas när Frazer genom att visa hur Kristus var en av många representanter för en gud som var välkänd i hela västra Asien, reducerar kristendomens pretentioner (s. 134). Slutligen finns också en tredelad struktur i »The Golden Bough»: de tre utgåvorna av boken. I det sålunda belagda »quest»-motivet, i den kring religiösa föreställningar kretsande framställningen, i det arketypiska mönstret, ligger den lockelse Frazers bok utövade på litteraturen (s. 136). Dessutom i dess ironi, tillfogar Vickery, dock utan att meddela om detta är en nyhet införd av Frazer.

Det skall inte förnekas att mycket i dessa inledande kapitel är intressant. Det är en imponerande överblick Vickery ger över den vetenskapliga utveckling under 1800-talet som sägs kulminera i »The Golden Bough», och över de intellektuella traditioner under 1900-talet som i mångt och mycket påstås vara ett resultat av samma bok. Även om teserna om Frazers representativitet respektive nyskapande insats endast kan göras trovärdiga genom att hålla argumenteringen på ett mycket allmänt plan, är det ändå en instruktiv repetitionskurs i idé- och vetenskapshistoria Vickery bjuder på. Analysen av stil och struktur i

»The Golden Bough» är däremot som framgått häpnadsväckande enfacldig.

Höjdpunkten bland dessa inledande manövrer är emellertid det kapitel Vickery ägnar teserna och idéerna i Frazers undersökning. Det är en lysande sammanfattning på 30 sidor, och här ligger otvivelaktigt bokens främsta förtjänst. På ett minimalt utrymme skisseras de föreställningar Frazer arbetade med i den tredje upplagens tolv digra volymer: samhällets utveckling från oligarki till monarki, kungens förbindelse med gudomliga och magiska makter i sin dubbla funktion av präst och trollkarl (»magician»), hans tabukaraktär (religionen uppstår ur fruktan). Prästkungen som individ var betydelselös, hans ämbete däremot livsviktigt för att behålla kontakten med gudarna och därmed försäkra landet och dess invånare om fortsatt liv. När ämbetsinnehavarna åldrades ersattes de därför genom ett rituellt offer med nya individer. I etapper ledde så utvecklingen från offerandet av prästkungen över offerandet av hans temporära ersättare (en son, en brottsling) fram till en enbart symbolisk dramatisering av kungens död. I Adonis, Attis, Osiris, Dionysos, Demeter, Persefone och Balder finner Frazer olika varianter av den döende och återuppstående gud som inkarnerades i prästkungen, och han räknar också Kristus dit. En huvudpunkt i framställningen är att dessa gudar sätts i samband med årstidscykeln, och ses som i första hand vegetationsgudar, varigenom de var och en förbinds med olika djur, träd och växter samtidigt som de är individuellt tecknade gudaväsen.

Den helige prästkungen är gudens jordiske motsvarighet. Genom att dramatisera gudens död och återuppståndelse bidrar han på den magiska likhetsföreställningens väg till att frambringa dem, men han själv, och i sista hand stammen får samtidigt del i det nya livet, i föryngringen och uppståndelsen. Föryngring och förnyelse förutsätter emellertid ett tidigare tillstånd av förnedring och moraliskt fall, och här kommer syndabocksföreställningen in. I syndabockens gestalt utdrevs synd och skuld från stammen. Den ritkrets som samlades kring detta föreställningskomplex kom att förbindas med riterna kring vegetationsgudarna på så sätt att den döende guden blev syndabocken. Rening och livgivande kopplades samman. De myter som behandlar dessa föreställningar uppfattar Frazer som scenarios för utförda riter. I ett övergripande historiskt perspektiv ser han också i de från Orienten och Mindre Asien inströmande kulterna en orsak till det romerska våldets upplösning och till den medeltid som i hans ögon var mörk och andefattig, och som först med 1700-talets rationalism skulle avlösas av friare utblickar (s. 67).

Vickery ägnar en tredjedel av sin studie åt att

presentera Frazers bok, dess förutsättningar och betydelse. När han till sist vänder sig till litteraturen sker det med en inledande diskussion av hur Frazer har utnyttjats på det konstnärliga området. Myter kan användas på i huvudsak fyra sätt, bl. a. för »contextualization», en mer estetiskt inriktad hållning där man antingen återskapar det levande förflutna (William Golding) eller försöker se hur riten lever kvar i nutiden (Faulkner). Ett annat stort tillämpningsområde är som diagnosticerande kulturanalys (Robinson Jeffers). Avsikten med kapitlet är samtidigt att visa bredden av Frazers inflytande, omöjligheten av att undgå det. Det blir därför mest namnuppräknningar utan några försök att gå närmare in på inflytandets djup eller närmare natur. Att Robert Graves förbigås så kort (s. 172) är lika förvånande som beklagligt. Avsnittet fungerar därför mer som en idébank, en samling uppslag, och har föga att ge av påtagliga resultat. Till bristen på sådana bidrar också Vickerys blomsterspråk, hans dragning till abstraktioner och generella begrepp. De två sista litterära användningarna av myten är som medel att dramatisera »the psychological dynamics involved in the interaction of the twentieth-century ego with the world that is both its womb and its prison-house» (s. 167), respektive som material för att nå »a posture of existential detachment through an ironic perspective that enables him [diktaeren] to view with a compassionate lucidity fact and metaphor, brute experience and myth, reasoned constraint and imaginative exuberance» (s. 171 f.). Karaktäristikerna är lika imponerande som intetsägande.

Återstoden av boken ägnas Yeats, Eliot, Lawrence och Joyce. Vickery går noggrant igenom hela deras produktion för att finna belägg på hur »The Golden Bough» utnyttjats strukturellt, tematiskt och tekniskt. Mycket av vad författaren här säger tycker man sig ha mött i andra sammanhang, hos Harry Levin, Tindal och andra, men några referenser till deras undersökningar förekommer inte. Det är därför svårt eller omöjligt att få ett begrepp om i hur stor utsträckning Vickerys resultat innebär något egentligt nytt.

Det var visserligen Eliots »The waste land» som gav Frazers arbete dess stora popularitet i litterära kretsar, men den som först använde »The Golden Bough» tycks ha varit Yeats, i »The wind among the reeds» (1899). Redan här finns den reduktion av såväl den kabbalistiska mystiken som den keltiskt-nationella motivkretsen som skulle förtgå i Yeats senare diktning. I stället träder bilder och symboler från ett vidare fält. Ett sådant internationellt perspektiv vill Vickery leda tillbaka på ett inflytande från Frazers komparationer över epoker och skilda kulturkretsar. Andra avseenden i vilka den engelske antropologen spelat en roll är i

Yeats användning av träd- och masksymboliken, av temat död-återfödelse etc.

Eliotavsnittet består som sig bör till större delen av en genomgång av »The waste land», där »The Golden Bough» använts i allvarligt syfte i ett försök till kulturkritik, och inte som faller var i Eliots tidigare poem, enbart som medel för satir och ironi (s. 243). Vickery skisserar mönstret för dikten som »a threefold quest»: det första gäller Graal, har den medeltida litteraturen kring ämnet som källa, och rör sig inom ett tidlost litterärt skikt; det andra gäller kunskapen om det religiösa medvetandets utveckling, har Jessie Westons »From Ritual to Romance» som källa, och förflyttar sig i ett historiskt skikt från det förflutna till nutiden; det tredje slutligen gäller analysen av det religiösa medvetandets innehåll, har Frazers bok som källa, och går successivt bakåt i tiden (s. 244 ff.). Det är lika elegant och värtaligt som svårbevisat, och Vickery ägnar i fortsättningen denna konstruktion ingen större uppmärksamhet. — Protagonisten i »The waste land» är också tecknad efter mönster från Frazers bok, menar Vickery, och ger övertygande skäl för sambandet mellan denne och Frazers prästkung, representant för sig själv, sin stam och i sista hand mänskligheten. I sin förtjänstfulla beskrivning av hur protagonisten vaknar till medvetande om att den sakrala offerdöden är en förutsättning för livets återupprättande gör Vickery ett försök att för en gångs skull föra ett resonemang vidare, och utveckla sina iakttagelser i ett sammanhållande tema. Samma erkänsla måste utsträckas till analyserna kring »Ulysses», av Stephen Dedalus som prästkung, konstnär och döende gud (kap. 12), och av Leopold Bloom som syndabock (kap. 13), medan kapitlet om de antropologiska och folkloristiska elementen i »Ulysses», och behandlingen av »Finnegans wake» i slutavsnittet är mer splittrade i osammanhängande detaljer. Det senare omdömet gäller också de två kapitlen om Lawrences lyrik och prosa. De sönderfaller i isolerade konstateranden av att Lawrences produktion överflödar av hänvisningar till de större gudomligheterna (s. 295 f.) eller till mindre namnlösa naturandar (s. 296) och arketyper som »främlingen», »den heliga skökan», »jungfrun», »trollkarlen» och »häxan», samtliga gestalter från antropologins och den jämförande religionsforskningens fält. Att det just är Frazer som nödvändigtvis ligger bakom detta sänts aldrig i fråga. Också »those mental phenomena, those modes of thought and belief that Frazer chronicled» finns hos Lawrence (s. 306). Vad som åsyftas är personernas kontakt med ett medvetenhetsstadium som ligger under det dagliga livets, deras närhet till och benägenhet för trolldom och magi.

Vickerys bok är klart och överskådligt disponerad, men den är inte lärtläst. Den är imponerande i

sin förmåga till överblick, i lärdomen och mängden av uppslag. Ändå är det inte den bok om Frazers betydelse för litteraturen som man hade hoppats på, och som det finns ett behov av. Tre huvudinvändningar kan riktas mot framställningen: den klargör aldrig arten av det samband som råder mellan »The Golden Bough» och ett visst verk; den opererar med vaga eller generella storheter i jämförelserna; observationerna mynnar alltför sällan ut i en analys av dikten eller romanen som helhet.

Vickery har en genial förmåga att uttrycka sig i halvsanningar. Hans uppfinningsrikedom vad gäller formuleringar för den relation som råder mellan »The Golden Bough» och praktiskt taget de flesta manifestationer på det kulturella och vetenskapliga området är obegränsad, formuleringar som antyder någon sorts samband, en djuggående likhet eller en påverkan, utan att det dock uttryckligen sägs. Författaren deklarerar i förordet att han valt termen »impact» i stället för »influence» för att därmed betona att förhållandet mellan Frazer och diktarna »is as much that of ancestor to descendant as that of lender to borrower» (s. v), redan detta två olika typer av samband. I den löpande texten blir detta ofta ännu mer uttunnat. »The Golden Bough» kan »operate as a minor chord» (s. 186), »[exert] growing pressure» (s. 188), tjäna som »a force contributing to a reinforcement of thematic concerns» (s. 191), eller som »a central shaping factor» (s. 211). En bok eller ett författarskap kan vara »shaped by the cultural presence of» eller »in keeping with the dominant tone of» Frazers bok (s. 347). — Några minuters bläddrande hos Vickery ger följande bukkett av uttryck för sambandets art: »reliance on» och »reflects» (s. 191), »recall» och »appearing in» (s. 202), »illuminated by» (s. 213), »absorbed from» (s. 223), »provides», »serving as prototypical source for», »contributing to» och »derive [---] from» (s. 246), »clarified by» (s. 247), »mirrors» (s. 263), »like» (s. 286), »affinity with» (s. 306), »echoes» och »imitates» (s. 320), »operates in the same fashion that», »follows» och »approximates» (s. 340), »is achieved through the medium of» och »affords» (s. 353), »uses» (s. 354), »resembles» (s. 358), »dependency on» (s. 376), »homologue to» (s. 381), »corresponds to» (s. 383), »develops» (s. 389), »suggests» (s. 390).

Som redan framgår av några av dessa exempel är det inte bara typen av samband som är vagt formulerad. Även de jämförda storheterna kan vara ytterst oprecisa. Likheten — av vad slag den nu är — kan t. ex. bestå i samma »rhythms of fertility and death» (s. 155), eller samma slags »leaner and more disillusioned sensibility whose rhythm is vibrant with the suffering of the life of the spirit» (s. 107). Bortser man från alla förekommande

vagheter av dessa två typer kan relationsleden i andra fall vara av ett så allmänt slag, att man inte förstår varför just Frazer och »The Golden Bough» skall utgöra bakgrunden. Liksom Frazer tidigare visat sig ligga bakom hela 1900-talets intellektuella framgångar blir han nu också historiens startpunkt, ett fokus för allt som skett före publiceringen av »The Golden Bough». Att »the dangers, effects, and implications of changing personal names» finns i Eliots »The elder statesman» och hos Frazer (s. 278), att demoner, djävlar och spöken förbinds med människor, djur och växter hos Lawrence och hos Frazer (s. 299), att det förekommer många djur i Lawrences verk som också figurerar i Frazers myter och riter (s. 321) etc., är ju inte intressant i och för sig. Personnamnets helighet, besjälningen av människa och natur, de senares liksom djurens förbindelser med en högre verklighet av såväl god som ondskefull natur, är ju föreställningar som faktiskt finns också hos andra än Frazer.

Likheterna är alltså ofta allmänna eller vaga, sambandet gärna oprecist, men värre är att Vickery hyser en motvilja mot att studera den funktion mytmaterialet har i texten, att sätta in det i en litterär helhet, i ett större sammanhang. Boken består på detta sätt till stora delar av fragment, skärivor, obearbetade uppslag och idéer, en snårskog av hängda och styckade gudar, växter, djur och buskar, ett kompendium av påståenden med få referenser och få argument där väsentligt och oväsentligt blandats. En framtida forskning får värdera de enskilda iakttagelserna var och en för sig och skilja det likgiltiga från det utvecklingsbara. Läsaren lämnas också ofta utan möjligheter att bedöma bärkraften i Vickerys hypoteser. Att Lawrences »The white peacock», »The trespasser» och i någon mån »Aaron's rod» baseras på föreställningen om syndabocken och hans utdrivande ur gemenskapen (s. 321) är ju en intressant uppgift, och hade varit så i högre grad om den åtföljts av några argument. Att djur- och totemmyten är mer satirisk och kritisk så som den fungerar i »St. Mawr», medan den »operates as a concealed pattern» i »The fox» (s. 322) är en upplysning som glöms lika fort som man läser den eftersom den inte underbyggs. I Eliots »Journey of the magi» förekommer en referens till »three trees on the low sky», en association till den döende kristne guden, men också till Artus, en hängd gud, en trädande, en himmelsgud (s. 269f.). Genom att gudarna förbinds med så allmänna storheter som träd, himmel, djur etc. blir alla tänkbara övergångar mellan dem och allusioner på dem inte bara möjliga utan snarast ofrånkomliga. Oräkneliga gånger antyds ett samband med »The Golden Bough» enbart av den orsaken att ett litterärt verk nämner ett djur eller en växt som också Frazer

omtalar i samband med en myt. Vad som vore av intresse att veta är den närmare innebörden av dessa transformationer, allusioner och referenser, och vilken funktion de har i dikten som helhet, men här lämnas man i okunnighet. Det blir ett mekaniskt upprådande av föreställningar som finns hos Frazer och i litteraturen, ett energiskt styckande av texter såväl som gudar. Litteraturen blir hos Vickery ett kopiepapper, ett belägg för Frazers allt överskuggande geni.

Att Vickerys stora bok fått den utformning den nu har är så mycket mer att beklaga som det antagligen kommer att dröja mycket länge innan någon vågar sig på ämnet igen. Som framgått återstår nämligen mycket att göra. Frazers betydelse också för den svenska litteraturen antyddes häromåret i Carola Hermelins avhandling om Erik Lindgrens sena diktning. Hennes iakttagelser skulle mycket väl kunna utvecklas och användas på ett större undersökningsområde. För den som dras till en sådan vanskelig men fascinerande uppgift kan Vickerys bok kanske i någon mån tjäna som inspirationskälla. I högre grad bör den emellertid rekommenderas som varnande exempel.

Det vida perspektivet, den magistrala tonen, lärdomen och generaliseringarna saknas i Lawrence Langers bok om »the holocaust», dvs. den litteratur som växte fram ur erfarenheterna från det andra världskrigets ohyggligheter. Det är nu inte sagt som någon kritik. Vårre är däremot att den tydliga dispositionen och målsättningen hos Vickery här lyser med sin frånvaro. Den avgörande svagheten med Langers bok är avsaknaden av precisa frågeställningar. Det framgår aldrig klart vad hans undersökning syftar till.

Utgångsläget är annars lättfattligt nog. Langer tar upp den diskussion som har inletts av Adorno och George Steiner, och som berör frågan om det är moraliskt försvarbart att göra litteratur av upplevelser av detta slag. Hans svar är ett emfatiskt »ja», och han påpekar dessutom att litteraturen ifråga faktiskt redan existerar, och att det nu gäller att gå den in på livet och studera den.

De diktare Langer behandlar ställdes inför två problem: för det första den plågsamma konfrontationen med de egna erfarenheterna från krig och koncentrationsläger; överlevde de som diktare detta möte gällde det för det andra att finna ett språk, en form och en teknik som satte dem i stånd att förmedla sina upplevelser till en potentiell läsarskara. Själva monstruositeten i de övergrepp de bevittnat eller själva utsatts för gjorde det omöjligt att knyta an till det litterära arvet, om man gör ett undantag för Kafka och Dostojevskij. Gång på gång slår Langer fast att det material dessa författare utgick ifrån saknade motsyckte i litteraturen

och historien. Vilka medel fanns då för att göra det ofattbara trovärdigt?

Enligt Langer finns det en viss anledning att tala om »an aesthetics of atrocity» (s. 22), och det är denna estetik han i bokens följande kapitel vill komma fram till genom ett antal textanalyser. Här finns några få dikter (Celan, Nelly Sachs), men det är i huvudsak romaner, och dessa grupperas kring olika motiv eller tekniska grepp.

Den realistiska beskrivningen var omöjlig för att nå den upplevelse författarna ville fånga. Ett huvudmotiv i denna litteratur är den vanliga, normala vardagstillvarons gradvisa utplånande och dess ersättande med en fantastisk verklighet (s. 39). Människorna i dessa böcker — och i den dåtida verkligheten — lever på så sätt mellan två oförenliga men samtidiga världar (s. 70), i en »unreal reality», i ett gränsland mellan normalt och onormalt (s. 49), mellan rationellt och irrationellt (s. 58). Andra kännetecken för denna litteratur och verklighet, vilka understryker vacklandet mellan två existensformer, är livets utbyte mot döden som den dominerande faktorn i den dagliga tillvaron, de mänskliga värdenas sönderfall och människans förvandling till djur, galenskapen som den adekvata livshållningen i en kaotisk värld, barnomens omöjlighet, det kronologiska tidsbegreppets upplösning. Langer illustrerar dessa inslag i litteraturen genom ett brett spektrum av författare, från Ernst Wiechert, Primo Levi och Pierre Gascar till Jerzy Kosinski, Jakov Lind, Heinrich Böll och Jorge Semprun. Hans analyser är ofta goda, men vanställs av flera skönhetsfläckar. Han har en benägenhet att parafrasera i stället för att analysera, och man vet ofta inte om det är den diskuterade diktaren eller Langer som står bakom ett påstående. Vidare avlägsnar sig analyserna gärna så långt från vad de skulle exemplifiera att syftet med undersökningen kommer i skymundan.

En viktig fråga som bör ställas rör de egenskaper hos denna litteratur som Langer resonerat sig fram till. Han ger inte några närmare skäl för sitt urval av texter, utan talar bara om »a selected number of imaginative works which grew out of that experience», dvs. världskrigets (s. xii). Man får inte något begrepp om i vilken utsträckning hans undersökning gör anspråk på att gälla också för andra böcker med samma bakgrund. Det är också oklart om han menar sina resultat konstituera nödvändiga eller tillräckliga, eller nödvändiga och tillräckliga kriterier för denna litteratur. På många punkter tangerar nämligen hans beskrivning av »the literature of atrocity» den fantastiska berättelsen eller någon av den irrationella barnsagans underavdelningar, hur egendomligt det än kan förefalla.

Dessa brister försvagar värdet av Langers studie betydligt. Han har ändå levt upp till det mål han antyder i förordet: »a main purpose of criticism is

to lead readers back to the literature under discussion» (s. xiii). Det är inte bara viktiga problem och väsentliga diktare Langer har fäst uppmärksamheten vid. Han har också lyckats förmedla något av de behandlade böckernas stämning och innehåll, och har därmed stora möjligheter att locka läsaren vidare från uttolkaren till texten.

Pär Hellström

Hans-Ulrich Simon: *Sezessionismus. Kunstgewerbe in literarischer und bildender Kunst*. Metzler Studienausgabe. Stuttgart 1976.

I Samlaren 1971 gav jag i anslutning till ett arbete av Horst Fritz (Literarischer Jugendstil und Expressionismus. Zur Kunsttheorie, Dichtung und Wirkung Richard Dehmels (1969)) en liten presentation av den tyska jugendstilsforskningen. Om en litterär jugendstil talade man ännu inte uttryckligen vid sekelskiftet, men parallellt mellan olika konstformer förekom ofta och Hermann Bahr var för sin del beredd att bejaka frågan: »Kann man überhaupt mit Worten decoriren, können Worte schmücken, können Worte wie Farben oder Linien wirken?» Litterär jugendstil utgör trots alla de utläggningar och definitionsförsök som den tyska litteraturforskningen har ägnat sig åt under det senaste kvartssekle, ett omstritt begrepp, något som f. ö. också Kjell Espmark noterar i sin bok Att översätta själen (1975). Hans Ulrich Simon sätter genomgående jugendstil inom citations-tecken i sin bok Sezessionismus – från början framlagd som dissertation i München – och avvisar kategoriskt termen litterär Jugendstil. I anslutning till Fritz' arbete anmärker han: »Die Suche nach Analogem in der bildenden Kunst ist ausserdem auch hier vorrangig und vereitelt im Grunde Erkenntnisse aus der autonomen Entwicklung und Bedeutung der Literatur.» Det är ett principuttalande som bör ses mot bakgrund av den verkimanenta skolans alltjämt starka ställning inom tysk litteraturvetenskap. Simon gör också denna deklaration: »Dieses Buch verlasst endlich den 'Analogiezauber' als Methode und lenkt das Erkenntnisinteresse auf Homologie: Verschiedene Gattungen können aus einem identischen Moment entstehen – in spezifischer Aussprägung, die nach Form, Funktion und anderen Ebenen Ähnlichkeit haben mag, aber nicht muss; sie sind damit homolog.» På sitt vis ger Simon emellertid sina reservationer till trots ett bidrag till den gränsöverskridande forskningen rörande »wechselseitige Erhellung der Künste», ett uttryck som präglades av Oskar Walzel 1917.

Det finns en markant inriktning på programmatiska manifest inom de senaste årens västtyska litteraturforskning. Simon har för sin del grundligare

än någon förut undersökt, »wie die Zeit um 1900 selbst von 'Jugendstil' sprach»; det rör sig om »Programme, Theorien, Selbstinterpretationen oder ähnliches; und sekundäre Schriften, etwa Rezensionen, Berichte oder kunstwissenschaftliche Texte der gleichen Zeit». Kärt barn har många namn och det existerade en mängd benämningar på den nya stilen, från jugend och »sezessionsstil» till art nouveau und modern style. Att det var fråga om en internationell företeelse insåg man snart nog. Leo Trotskij framhöll sålunda: »Der sezessionismus war keine lokale wiener erscheinung [...] sondern eine gesamteuropäische.» Simon går som bokiteln visar just i bräschan för »Sezessionismus» som »ein Ismus mit eigener Ästhetik, deren Regeln genannt werden können» – boken utmynnar följdriktigt i en »nominaldefinition» av detta begrepp. Jugendstilsforskningens alla trägna bemödanden har inte lett fram till någon preciserad termbestämning, förklarar han. Men för »Sezessionismus» laborerar han nu själv med en definition på fyra plan: Tendenz zur Abstraktion, Extensiver Kunstbegriff, 'Liquidierung' der Kunst och Antibürgerliche Implikationen. Och med åktysk systematiseringskonsekvens upptar han under var och en av dessa rubriker sju olika punkter, korresponderande inbördes de olika tablåerna emellan.

Max Dauthendey gav 1893 ut sin bok Ultra Violet. Georg Hirth, redaktör för tidskriften Jugend, var 1902 beredd att ta jugendstilbegreppet på entreprenad; Jugend var, konstaterade han, den första tyska veckoskrift, »welche die Boten der modernen bildenden Kunst in ungezählten Hunderttausenden in's Land sandte». Men han fortsatte: »Wenn aber das Unverständlichsche und Ultravioletteste, ja das geradezu Haltlose an dieser Kunst, wie an der Lyrik und dem Theater als 'Sezessionsstil' verschrien wird, so hat das nur Unsinn.» Hirth slog sålunda vakt också om begreppet sezessionsstil; det fick inte dras ner genom att tillämpas på de nya provokativa och hyperavancerade formerna i lyriken – typ Dauthendey – och på tiljan! Det förhöll sig f. ö. också så att när jugend inte längre var en vogue – och ett stycke in på 00-talet dödförklarades allmänt både jugendstil och sezessionsstil – vände Hirth denna rörelse ryggen. Som Horst Fritz påpekar lierade sig heller aldrig en diktare som Richard Dehmel uttryckligen med jugendstilen, »dem zu jener Zeit das Odium des Seichten und Kitschigen anhaftete».

Dauthendey är en av de lyriker som är föremål för litterär textanalys i Dominik Josts lilla viktiga skrift Literarischer Jugendstil (Sammlung Metzler 1969); Jost Hermand har gett ut antologin Lyrik des Jugendstils. Exempler kunde mångfaldigas. H.-U. Simon sanktionerar alltså inte ett dylikt